

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΣΚΕΨΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗ.ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΠΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΥ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Οι ένοιες του μοντέρνου και του μεταμοντέρνου βρίσκονται έδω και δύο δεκαετίες στό έπίκεντρο μιᾶς διεθνοῦς συζήτησης, ή όποια άρχισε από προβλήματα αισθητικῆς και ιστορίας τῆς λογοτεχνίας γιά νά περάσει κατόπιν σέ ζητήματα φιλοσοφικά και νά έγειρει θεμελιωδέστερα έρωτήματα. Οι φιλόσοφοι κατά κανόνα ἀντιλαμβάνονται μέ κάποια καθυστέρηση τίς ἀτμοσφαιρικές ἀλλαγές και τούς καινούργιους προβληματισμούς, ὅμως ἀπό τή στιγμή που θά παρέμβουν σέ μιάν ἡδη τρέχουσα συζήτηση έπικαλοῦνται τό ύψηλό τους λειτούργημα, προβάλλοντας τήν ἀξίωση νά ἐντάξουν τό συζητούμενο ἀντικείμενο στίς δικές τους, τάχα ἀνώτερες νοητικές κατηγορίες και νά ξουν αύτοί τήν τελευταίας λέξη· ὅπως και νά 'χει, ή συμμετοχή τους σέ συζητήσεις ἀρχικά μή φιλοσοφικές μαρτυρεῖ ὅτι τοῦτες έδω έχουν νευραλγική σημασία — ἔστω και ὃν, ή πρό παντός ὃν, ἐνα βασικό κίνητρο τούτης τῆς συμμετοχῆς τους εἶναι ή πολύ ἀνθρώπινη, ἀλλά στήν ἐποχή τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης σχεδόν ὀκατανύητη ἐπιθυμία νά ξει κανείς ἐνεργή παρουσία στό μεγάλο ἀλισβερίσι τοῦ πνεύματος. Τώρα, ἀπό τή σκοπιά του ἀξιωτερικοῦ παρατηρητῆ, οἱ συζητήσεις πολλές φορές φανερώνουν λιγότερο τόν χαρακτήρα τοῦ ἐπίμαχου θέματος και περισσότερο τόν χαρακτήρα τῶν συζητητῶν, και μάλιστα ὅχι ἀπλῶς τίς συμπάθειες και τίς ἀντιπάθειες τους, ἀλλά ἐπί πλέον τά κοσμοθεωρητικά και κοινωνικοπολιτικά ρεύματα που κρύβονται πίσω ἀπ' αὐτές.

"Ο,τι μέσα στή συζήτηση ἐμφανίζεται ώς συνειδητή γνώση μιᾶς πραγματικότητας ἀποκαλύπτεται τότε ώς ἀσυνείδητη ή μισοσυνειδητή πλευρά τῆς ἴδιας τούτης πραγματικότητας, ή σημασία τῆς ὅποιας γίνεται πρόδηλη ὃν τή μεταφράσουμε σέ μιάν ὄλη γλώσσα. Βέβαια, ή μετάφραση αύτή μπορεῖ νά πετύχει μονάχα ὃν ή πραγματικότητα που ἐνδιαφέρει στήν κάθε περίπτωση ἴδωθεῖ μέσα σέ μιάν εύρυτερη προοπτική και ἐρμηνευθεῖ μέ τή βοήθεια λεπτότερων ἐνοιολογικῶν ἐργαλείων, ἔτοι ώστε στήν εἰκόνα τῆς πραγματικότητας, ὅπως θά προκύψει ἀπό τή διαδικασία τούτη, νά ἐνταχθεῖ και νά ἐξηγηθεῖ και δ,τι θέλει νά παρουσιάζεται ώς ἔξήγηση τῆς πραγματικότητας.

Δέν θά πέφταμε λοιπόν ἔξω, ὃν χρησιμοποιώντας τή μαρξιστική ὄρολογία ἰσχυριζόμαστε ὅτι ἡ συζήτηση γιά τό μοντέρνο καί τό μεταμοντέρνο στάθηκε —ἀναπόφευκτα— ἴδεολογική. Μ' αὐτό ἐννοοῦμε πρῶτα-πρῶτα ὅτι οἱ περιγραφές τῆς κατάστασης τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐπιχειρήθηκαν στό πλαισιό της, σημαδεύθηκαν καίρια ἀπό ἀποφάνσεις ἀναφερόμενες ἀμεσαὶ ἔμμεσα στόν τρόπο, μέ τόν ὅποιο οἱ Ἰδιοί οἱ ἀποφαινόμενοι συμμετέχουν ἡ θά ἐπιθυμοῦσαν νά συμμετέχουν στήν κατάσταση πραγμάτων πού οἱ Ἰδιοί περιγράφουν· βεβαίως, αὐτή ἡ (ἴδεατή) συμμετοχή δέν συντελεῖται μέ τή ρητή ἀναφορά τοῦ ὄνοματος τοῦ καθενάς τους, ἀλλά μέ τήν προβολή κανονιστικῶν θέσεων, τῶν ὅποιων τήν προάσπιση ἀναλαμβάνει ὁ ἐνδιαφερόμενος. Τοῦτες οἱ κανονιστικές θέσεις, ὅπου ἀπηχοῦνται οἱ ἀντιλήψεις καί οἱ ἐπιθυμίες τοῦ ἔκαστοτε ὑποκειμένου σχετικά μέ τή δική του ἀξία καί θέση, δηλαδή σχετικά μέ τίς δικές του ἀξιώσεις ἰσχύος, διαποτίζουν, ὅπως εἶναι εύνόητο, τή σύλληψη καί τήν παρουσίαση τῆς κατάστασης τῶν πραγμάτων. Ἐτσι, ἡ μοντέρνα καί ἡ μεταμοντέρνα ἐποχή ἀντιπαρατέθηκαν ώς ἴδιαίτερες ἔννοιες ἐποχῶν, κάθε μιά ἀπό τίς ὅποιες συνδέθηκε μέ χαρακτηριστικές ἀξίες καί ἀπαξίες: ὅ,τι γιά τούς πρόμαχους τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ἥταν ἡ οὐκουμενική ἀξίωση τοῦ Λόγου νά καθιδηγεῖ τίς πράξεις καί τίς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων, γιά τούς προασπιστές τῆς μεταμοντέρνας ἐποχῆς σήμανε τόν ἀνοιχτό ἡ λανθάνοντα ὀλοκληρωτισμό καί ὅ,τι γιά τούς δεύτερους ἀποτελοῦσε εύπρόσδεκτη διαπίστωση τῆς σχετικότητας τῶν ἀπόψεων καί ἔρεισμα τῆς ἀνοχῆς καί τῆς ἀνθρωπιᾶς, γιά τούς πρώτους σκιαζόταν ἀπό τήν ὑποψία τοῦ μηδενισμοῦ καί τῆς ἀναρχίας. Ἐτσι ἡ διαμάχη γιά τό ὃν ἡ μοντέρνα ἐποχή ἔφθασε ἡ ὅχι στό τέλος της ἀναγκαστικά περιστράφηκε γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς ζωντάνιας ἡ τῆς βιωσιμότητας ὅσων ἀξιῶν (ἢ ἀπαξιῶν) τῆς ἀποδίδονταν. Ἡ σύλληψη τῶν ἀξιῶν σέ συνάφεια μέ ὅρισμένες ἐποχές ἀποτελοῦσε ἔτσι τήν ἀντίστροφη ὅψη τῆς σύλληψης τῶν ἐποχῶν σέ συνάφεια μέ ὅρισμένες ἀξίες — καί ἡ σχηματοποίηση ἡ ἡ διθυραμβική προβολή μιᾶς ἐποχῆς στήν ἀξιολογική της ὑφή χρησίμευε (ὅπως εἶναι σύνηθες στή νεότερη ἴστορία τῶν ἰδεῶν ἥδη ἀπό τότε πού οἱ «σκοτεινοί χρόνοι» τοῦ Μεσαίωνα ἀντιπαρατέθηκαν ἀπό τή μιά στήν Ἀρχαιότητα καί ἀπό τήν ἄλλη στήν Ἀναγέννηση) στό νά νομιμοποιήσει μιά διπλή ἐπιθυμία θεωρητικῶν μέ κανονιστική τοποθέτηση: νά πιστεύουν ὅτι βρίσκονται σέ συμφωνία μέ τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς ἴστορίας καί νά μετατρέπουν

τίς ύποκειμενικές τους ἀξιώσεις ίσχύος σέ ἀντικειμενικές ἐπιταγές.

Βέβαια, οἱ ἀναφορές στήν πορεία τῆς ἱστορίας δέν προχωροῦν παραπέρα ἀπ' ὅσο φαίνεται ἀπαραίτητο γιά νά ἔκανο ποιηθεῖ περισσότερο ἢ λιγότερο ἢ παραπάνω ἐπιθυμίᾳ· διμως ἢ ἱστορική, κοινωνιολογική καί κοσμοθεωρητική ἢ ἴδεολογοκριτική ἀνάλυση ποτέ δέν προχωρεῖ σέ τέτοιο βάθος ὥστε νά μπορεῖ νά σχετικοποιήσει ἢ καί νά κλονίσει τίς κανονιστικές προτιμήσεις ὃσων τήν ἐπιχειροῦν. Οἱ διαδοί τοῦ «μοντέρνου» ὡς χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος μᾶς ὀλόκληρης ἱστορικῆς ἐποχῆς δέν ὀνταζητοῦν μέ συνέπεια τίς ἱστορικές ρίζες καί προϋποθέσεις τῆς πίστης στὸν Λόγο κι ἔτσι δέν ὀναρωτιοῦνται ποιάν ἀξία μπορεῖ νά ἔχει μιά τέτοια πίστη μετά τό τέλος τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς· φαίνεται νά τρέφουν τήν πεποίθηση ὅτι ὁ Λόγος, μέ τήν ἰδιαίτερη οὐκουμενιστική ἔννοια τῶν Νέων Χρόνων, μπορεῖ νά ἀποκτήσει ἀργά ἢ γρήγορα τή θέση καί τήν περιωπή οίονεί ὀνθρωπολογικῆς σταθερᾶς καί νά ἀποτελέσει πάγια, μονοσήμαντα ἐρμηνεύσιμη ἀρχή γιά τήν ἔξομάλυνση ὅλων τῶν συγχρούσεων, ἐπιβιώνοντας ἔτσι τῆς παρακμῆς τῶν κοινωνικῶν ἔκείνων στρωμάτων, τῶν ὄποιων τήν ὄνοδο καί τή νίκη ἀποδεδειγμένα συνόδευσε — ὡς σύνθημα. Οἱ δυσκολίες γίνονται μεγαλύτερες, ὅταν οἱ προασπιστές τοῦ Λόγου, μέ τήν ἔννοια πού αὐτός πῆρε στή μοντέρνα ἐποχή, θέλουν νά ἔμφανισθοῦν ὡς «προοδευτικοί» μέ τή μετααστική ἔννοια καί δέν εἶναι διατεθειμένοι νά ταυτισθοῦν κοινωνικά μέ τήν ἀστική τάξη καί πολιτικά μέ τήν κλασσική διδασκαλία τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἀλλά ἀντίθετα προσπαθοῦν νά μεθερμηνεύσουν τόν φιλελευθερισμό κατά τό πνεῦμα τῆς μαζικῆς δημοκρατίας. "Ἐνα ἐγχείρημα τόσο εὔθραυστο ὀναγκαστικά γεννᾷ συνεχῶς ἀμφιλογίες, ὅπως π.χ. ὅταν ἔκεινο, τό ὄποιο σέ ἀστικό πλαίσιο ὄνομαζόταν «συζήτηση» ἢ «διάλογος», τώρα μετατρέπεται σέ «ἐπικοινωνία» — ὅρος πού μέσα στόν πολιτισμό τῆς μαζικῆς δημοκρατίας δέν κατανοεῖται ὄπωσδήποτε ὡς ἐνέργημα τοῦ Λόγου, ἀλλά συνάπτεται μέ κάθε λογῆς ἔξωτισμούς καί μυστικισμούς. 'Αλλά καί οἱ κήρυκες τῶν μεταμοντέρνων ἀξιῶν, οἱ ὄποιοι βλέπουν φιλύποπτα τούς ὀλοκληρωτικούς οὐκουμενισμούς τοῦ Λόγου, δέν θέλουν νά καλοκαταλάβουν ὅτι ὁ τάχα παιγνιώδης καί φιλόνθρωπος σκεπτικισμός τους δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει βάση γιά τή ρύθμιση τῆς ὀνθρώπινης συμβίωσης γενικά, παρά συνιστᾶ μιάν ἴδεολογικά ἔξιδανικευμένη προβολή τοποθετήσεων καί νοοτροπιῶν χαρακτηριστικῶν γιά τήν ὀνεκτική μαζική δημοκρατία τῆς μαζικῆς κατανάλωσης --- ἀπό τόν ἀπολιτικό ἡδονισμό

ίσαμε τήν παραίτηση, τήν ἀδιαφορία και τήν ἀτιμωρησία ή τήν ἀσυνερισμά γιά κάθε λόγο ή σκέψη. Οἱ πλεῖστοι «μεταμοντέρνοι», οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦν νά ἔμφανίσουν τίς θέσεις τους ως ἴδεῶδες κοινωνικά ἐπιθυμητό και σύμφωνο μέ τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, κατά πάσα πιθανότητα οὔτε διαχρίνουν ξεκάθαρα αύτές τίς συνάφειες, ἀλλά οὔτε και θά ήσαν πρόθυμοι νά ταυτισθοῦν in toto μέ τήν κοινωνία ἔκεινη, τῆς ὅποιας ή ἀνεμπόδιστη, ὅν και σέ πολλά ἀντιφατική λειτουργία γεννᾷ, διαδίδει — και χρειάζεται τέτοιες ἀντιλήψεις. Τό ζήτημα δέν εἶναι in abstracto ὅν «anything goes» και ὅν ή ποικιλομορφία τῶν ἀπόψεων και τῶν πράξεων εἶναι εὐεργετική γιά «τήν» κοινωνία και γιά «τούς» ἀνθρώπους, ἀλλά κάτω ἀπό ποιές συγκεκριμένες συνθῆκες εύδοκιμεῖ μιά τέτοια πίστη και σέ ποιόν τρόπο σκέψης ἀνταποκρίνεται. Γιατί ίσχύει μόνο κάτω ἀπό δρισμένες συνθῆκες — πράγμα ἀλλωστε πού ὁμολογοῦν σιωπηρά και οἱ ἴδιοι οἱ «μεταμοντέρνοι», ὅταν διατυπώνουν τίς σκέψεις τους ξεκινώντας ἀπό τήν κατάσταση τῶν σημερινῶν δυτικῶν κοινωνιῶν χωρίς νά βάζουν μέ τόν νοῦ τους ἐποχές κρίσης, ιστορικές καμπές και περιπτώσεις ἔκτακτης ἀνάγκης. Αύτήν τήν πολιτική ἀφέλεια τή συμμερίζονται ἀλλωστε, παρά τίς ὑπόλοιπες διαφορές ἀπόψεων, μέ τούς φιλελεύθερους ή δημοκράτες προασπιστές τοῦ μοντέρνου και τῆς μοντέρνας ἐποχῆς. Διαβλέπουν βέβαια τή δυνητική ἐπιθετικότητα τοῦ Λόγου, ὅμως, καθώς ἐπιδιώκουν νά ξερίζωσουν μαζί μέ τίς οὐκουμενικές ἀξιώσεις τοῦ Λόγου και τήν ἐπιθετικότητα, ἀδυνατοῦν νά κατανοήσουν ὅτι ή ἐπιθετικότητα προηγήθηκε στήν ἀνθρώπινη ιστορία ἀπό τόν Λόγο, ἀρά ὁ Λόγος δέν εἶναι ή πηγή τῆς ἐπιθετικότητας παρά μόνον ἐνα ἀπό τά πιθανά της ὄπλα.

Ο ἰδεολογικός χαρακτήρας τῶν κατασκευῶν γιά τή μοντέρνα και τή μεταμοντέρνα ἐποχή γίνεται προφανής στό φῶς τῆς στοιχειώδους διαπίστωσης κάθε γνώστη τῆς ιστορίας τῶν ἴδεων ὅτι ή ὄλιστική και ή ἀτομιστική θεώρηση, ή «ταυτότητα» και ή «διαφορά», τά ἐνοποιητικά ὄνειρα τοῦ Λόγου και ὁ σχετικιστικός σκεπτικισμός συνυπῆρχαν ἐξ ἀρχῆς και προσδιορίζονταν ἀμοιβαῖα μέσα στούς κόλπους τοῦ ὄρθολογισμοῦ τῶν Νέων Χρόνων ἀκριβῶς γι' αὐτό μπαροῦν και οἱ δύο παραπάνω κατασκευές νά προβληθοῦν σχεδόν κατά βούληση στό ιστορικό παρελθόν, πράγμα πού γίνεται ἀλλωστε ὅποτε αὐτό φαίνεται σκόπιμο προκειμένου νά νομιμοποιηθεῖ μιά θέση. "Οντας λοιπόν πλασματικές και αύθαίρετες, οἱ ἀποφάνσεις γιά τή μοντέρνα και τή μεταμοντέρνα ἐποχή δέν πρέπει νά λαμβάνονται στήν ὄνομαστική τους

άξια. 'Αποτελοῦν μᾶλλον τά συμπτώματα όρισμένων έξελίξεων παρά τίς διαγνώσεις τους — καί σκοπός τούτης τῆς ἐργασίας εἶναι ὀχριβῶς νά ἀναλύσει τίς έξελίξεις, τῶν ὅποιων συμπτώματα ἀποτελοῦν. "Ομως μέσα στό σύμπτωμα μᾶς έξέλιξης χρύβεται ὑπό μορφή ὑποτυπώδη ή στρεβλή μιά ἔποψη ή καί ἕνα ἀποφασιστικό γνώρισμα τῆς ἴδιας τούτης έξέλιξης. Μέ τὴν ἔννοια αὐτήν ἐνδέουνται νά πάρουμε ὡς ἀφετηρία μας όρισμένα συμπτώματα τῆς έξέλιξης, ὅπως εἶναι οἱ ἀποφάνσεις πάνω σ' αὐτήν, καί νά τούς ἀφαιρέσουμε τά ἰδεολογικά τους ψιμύθια γιά νά δοῦμε ἔτσι τό πραγματικό της πρόσωπο καί νά κατανοήσουμε τό ἀντικειμενικό νόημα τῶν ἀποφάνσεων πάνω σ' αὐτήν. Τό γεγονός, ὅτι οἱ προσφιλεῖς σήμερα μελοδραματικές σχηματοποιήσεις τῆς μοντέρνας καί τῆς μεταμοντέρνας ἐποχῆς δέν εύσταθοῦν ἀπό τὴν ἀποψη τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας καί τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, δέν σημαίνει ὀντικαστικά καί ὅτι εἶναι ἀπατηλό τό συναφές μαζί τους αἰσθημα ὅτι συντελέσθηκε μιά καμπή πού μᾶς ἔφερε ἀπό μιάν ἐποχή σέ μιάν ἄλλη. Τό ζήτημα εἶναι ὅμως ποῦ πρέπει νά τοποθετηθεῖ αὐτή ή καμπή, σέ τί συνίσταται καί τί συνεπέφερε. Περιοδολογήσεις μέ πρόθεση ἰδεολογική-κανονιστική δέν εἶναι ἐσφαλμένες ἐπειδή κάθε περιοδολόγηση χωρίς έξαίρεση εἶναι ὅπωσδήποτε ἐσφαλμένη, ἄλλα ἐπειδή ἔχουν καταρτισθεῖ ἔτσι ὥστε νά νομιμοποιοῦν τίς ἀξιώσεις ἵσχυος τῶν δημιουργῶν τους, ὅπως ἔξηγήσαμε προηγουμένως. Οἱ βάσιμες περιοδολογήσεις ὀφείλουν νά θεμελιώνονται μέ κριτήρια ὅχι κανονιστικά καί ὀναφερόμενα σέ ζητήματα περιεχομένου, ἄλλα μορφολογικά καί δομικά: ὅχι περιεχόμενα, ἄλλα σχήματα σκέψης πρέπει νά συγχρίνονται μεταξύ τους καί νά θεωροῦνται στή διαδοχή τους. 'Από τή σκοπιά τούτη ή κανονιστικά φορτισμένη ἔννοια τοῦ Λόγου π.χ. δέν ἔχει κεντρική σημασία, ἐνῶ ὀντίθετα προβάλλουν στό προσκήνιο ἰδεατές μορφές, οἱ ὅποιες διασκελίζουν τά ὄρια τῶν ἐπί μέρους τομέων, ἐπαναγνωρίζονται δηλαδή μέσα σέ ἐντελῶς διαφορετικά περιεχόμενα καί διαφορετικούς κλάδους τόσο τῆς πνευματικῆς δημιουργίας ὅσο καί τῆς ὑπόλοιπης κοινωνικῆς ζωῆς. "Ετσι ή ἔρευνα δέν προσανατολίζεται πιά μέ πυξίδα τόν τρόπο, μέ τόν ὅποιο κατανοοῦν οἱ διανοούμενοι τόν ἔαυτό τους καί καθιδηγεῖται ή ἔμπνευσή τους ὅταν κατασκευάζουν ἔνοιες ἐποχῶν, ἄλλα ἔχει πρό ὀφθαλμῶν ἐνα πολύ εύρυτερο φάσμα, ὅπου ή αὐτοκατανόηση τῶν διανοούμενων ἐμπεριέχεται ώς ὀντικείμενο καί ὅχι ώς ὄργανο τῆς γνώσης. 'Η γονιμότητα αὐτῆς τῆς μεθόδευσης ἐπιβεβαιώνεται μέ τή διαπίστωση ὅτι ὑφίσταται μιά ὀχριβής

δομική ἀντιστοιχία ὀνόμεσσα στό κεντρικό σχῆμα σκέψης, που σέ διάφορες παραλλαγές ἀγχολιάζει ὅλους τούς τομεῖς τοῦ ἴδεατοῦ, καὶ στάθμευται σε θεμελιώδη φαινόμενα ἢ στίς θεμελιώδεις τάσεις τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνίας. Μόνον ἡ διαπίστωση μᾶς τέτοιας ἀντιστοιχίας ἐπιτρέπει μιά βάσιμη περιοδολόγηση· ἂν ἡ διαπίστωση αὐτή οὔτε ἐπιδιώκεται οὔτε γίνεται, τότε οἱ περιοδολογήσεις παραμένουν κενές, τουλάχιστον στόν βαθμό που θέλουν νά συλλάβουν τόν χαρακτήρα ὀλόκληρων ιστορικῶν ἐποχῶν καὶ ὅχι ἀπλῶς τήν ἔξελιξη σέ ἐπί μέρους τομεῖς.

Ἐδῶ θά οὐ προστηρίζουμε καὶ θά τεκμηριώσουμε τήν ἀποψή ὅτι ἡ προβληματική τοῦ μοντέρνου καὶ τοῦ μεταμοντέρνου —τόσο στήν κοινωνική καὶ πολιτική ὅσο καὶ στήν πολιτισμική της ἔποψη— φωτίζεται καλύτερα ὃν τή δοῦμε στό πλαίσιο τῆς παρακμῆς τοῦ ἀστικοῦ τρόπου σκέψης καὶ ζωῆς καθώς καὶ τῆς μετάβασης ἀπό τόν φιλελευθερισμό στή μαζική δημοκρατία. "Ἐνα διπλό λάθος, ἥτοι ἡ παραγνώριση τῶν χαρακτηριστικά ἀστικῶν ριζῶν καὶ γνωρισμάτων τῆς ἔνοιας τοῦ Λόγου καὶ ἡ ἐλλιπής κατανόηση τῆς σημασίας τῆς παρακμῆς τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ κλασσικοῦ φιλελευθερισμοῦ γιά τό μέλλον τούτης τῆς ἔνοιας, ὁδήγησε τούς προασπιστές τῆς μοντέρνας ἐποχῆς στό παράδοξο νά συνιστοῦν ὡς πανάκεια γιά τά προβλήματα τῆς μαζικῆς δημοκρατίας ἀστικά-φιλελευθερά ἴδεώδη καὶ διαδικασίες, ἀλλά χωρίς ἀστική τάξη καὶ χωρίς (κλασσικό) φιλελευθερισμό. Τό ἀντίθετο διπλό λάθος, ἥτοι ἡ παραγνώριση τῆς συγκεκριμένης μαζικοδημοκρατικῆς προέλευσης καὶ ὑφῆς τοῦ πλουραλισμοῦ καθώς καὶ ἡ ἐλλιπής κατανόηση τῆς ἀξεδιάλυτης συνύφανσης τῶν «ικαλῶν» καὶ τῶν «ικακῶν» πλευρῶν τῆς καταναλωτικῆς καὶ ὀνεκτικῆς μαζικῆς κοινωνίας, ἔκανε τούς κήρυκες τῆς μεταμοντέρνας ἐποχῆς νά υποπέσουν σέ μιάν ἀντίφαση, δηλαδή νά ὑμνοῦν κατά τρόπο ἔξαιρετικά ἀνιστορικό ἀξίες προφανῶς ἔλλογες, ὅπως εἶναι ἡ ὀνοχή καὶ ὁ ἀνθρωπισμός, ἐπικαλούμενοι ὄχριβῶς τόν σχετικιστικό σκεπτικισμό. Παρόμοια παράδοξα καὶ παρόμοιες ἀντιφάσεις μπορεῖ νά παραμερίσει μονάχα μιά συνεπής, δηλαδή ἀπαλλαγμένη ἀπό κανονιστικές προκαταλήψεις καὶ ἀξιώσεις ἰσχύος, ἔνταξη τῆς προβληματικῆς τοῦ μοντέρνου καὶ τοῦ μεταμοντέρνου στή μεγάλη κοινωνικοπολιτική καὶ πολιτισμική συνάρτηση, ἡ ὅποια συνίσταται στήν ἀντικατάσταση τοῦ ἀστικοῦ σχήματος σκέψης ἀπό ἓνα καινούργιο καὶ τοῦ (κλασσικοῦ) φιλελευθερισμοῦ ἀπό τή μαζική δημοκρατία. "Η προσπέλαση αὐτή θά μᾶς πρόσφερε ἐπί πλέον τή δυνατότητα νά φέρουμε στόν ἴδιο ἔρμηνευτικό παρονομαστή

τή λογοτεχνική-καλλιτεχνική καί τήν ιστορική-κοινωνιολογική πλευρά τοῦ προβλήματος, τῶν ὅποίων ἡ ὄργανων συνάφεια ἵσαμε τώρα δέν καταδείχθηκε σέ ὅλη της τήν ἔκταση καί τήν πορεία. Γιά νά τό κατορθώσουμε αύτό, πρέπει πρῶτα νά διευχρινίσουμε μερικές θεμελιώδεις ἔνοιες.

Ως γνωστόν οἱ ὄροι «μοντέρνος», «μοντερνισμός», «μοντέρνα ἐποχή» χρησιμοποιοῦνται μέ διπλή ἔννοια. Ἀπό τή μιά σημαίνουν μάν δρισμένη φάση ἡ κατεύθυνση στήν ιστορία τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης, ἡ ὅποία ἀρχισε κάπου στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰ. καί στίς πρῶτες τρεῖς ἡ τέσσερις δεκαετίες τοῦ 20οῦ πῆρε ἀδρότερα περιγράμματα παρά τήν ἐσωτερική της ποικιλομορφία· ἀπό τήν ἄλλη σημαίνουν τούς «Νέους Χρόνους» ἡ τόν «Διαφωτισμό», καί μάλιστα ὡς ἀντιθέσεις πρός τή θεολογική είκόνα γιά τόν κόσμο καί τόν ἀνθρωπο καθώς ἐπίσης καί ὡς ἀξιώσεις αὐτόνομης διαμόρφωσης τῆς ἀνθρώπινης συμβίωσης πάνω στή βάση ἐμμενῶν, ἄλλα ὅχι αὐθαίρετων, κριτηρίων καί ἀξιῶν πού μπορεῖ νά ἀνακαλύψει ὁ Λόγος. Ἀντίστοιχα διπλή ἔννοια ἔχουν οἱ ὄροι «μεταμοντέρνος», «μεταμοντερνισμός», «μεταμοντέρνα ἐποχή». Ἀρχικά ὀνομάσθηκαν «μεταμοντέρνα» λογοτεχνικά καί καλλιτεχνικά ρεύματα, τά δποια ἐμφανίσθηκαν νωρίτερα ἡ ἀργότερα μετά τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καί ἔτρεφαν τή φιλοδοξία νά πᾶνε ἡ τουλάχιστον δημιούργησαν τήν ἐντύπωση ὅτι πᾶνε, παραπέρα ἀπό τίς μορφές, τά περιεχόμενα καί τίς στάσεις τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ· λίγο κατόπιν χαρακτηρίσθηκε ὡς «μεταμοντέρνα» ἡ ἐποχή ἐκείνη, ἡ ὅποία ὀκολουθεῖ τή μοντέρνα ἐποχή (μέ τήν ἔννοια τῶν Νέων Χρόνων ἡ τόν Διαφωτισμοῦ) καί θεμελιώνεται στήν ἐπίγνωση ὅτι τό σχέδιο τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ἀπέτυχε κι ὅτι πρός ἀποφυγή τῶν οὐκουμενισμῶν καί τῶν ὀλοκληρωτισμῶν τοῦ Λόγου τό καλύτερο θά ἥταν νά ὀκολουθηθεῖ ὁ —σήμερα ἐπιτέλους βατός, καί μάλιστα μόνος ἀνοιχτός— δρόμος τοῦ ἐλεύθερου παιγνιδιοῦ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καί τῶν πολλῶν κέντρων ἰσχύος καί γνώμης μέσα στό πλαίσιο μιᾶς πλουραλιστικῆς κοινωνίας. Οἱ διπλές τοῦτες ἔνοιες τοῦ μοντέρνου καί τοῦ μεταμοντέρνου διαμορφώθηκαν μέ διαφορετική ἐκάστοτε ὀκρίβεια καί ἐμφαση σέ δύο συζητήσεις, ἀπό τίς ὅποιες ἡ πρώτη διεξάχθηκε κυρίως ἀπό ιστορικούς τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης, ἐνώ ἡ κατοπινότερη κυρίως ἀπό φιλοσόφους. Οἱ δύο τοῦτες συζητήσεις διασταυρώθηκαν μονάχα ἐν μέρει καί παρέμειναν ἀσύμμετρες. Γιατί ἡ πρώτη, καθώς στράφηκε πρό παντός γύρω ἀπό λογο-

τεχνικά-καλλιτεχνικά και πολιτισμικά φαινόμενα, λίγο ένδιαφέρθηκε γιά τό σχέδιο τῶν Νέων Χρόνων και τοῦ Διαφωτισμοῦ καθώς και γιά τήν ἔννοια τοῦ Λόγου, και μάλιστα γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι τόσο ὁ λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μοντερνισμός ὅσο και ὁ λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μεταμοντερνισμός (ᾶς δεχθοῦμε προσωρινά τήν ὑπαρξή του ως αὐτοτελοῦς ρεύματος) προϋπέθεται ἡ και συνεπέφεραν τήν κατάρρευση τοῦ παραπάνω σχεδίου. 'Ἐν ὅψει αὐτοῦ τοῦ ἀποφασιστικοῦ κοινοῦ σημείου μεταξύ μοντερνισμοῦ και μεταμοντερνισμοῦ, μέ τή λογοτεχνική-καλλιτεχνική ἔννοια τῶν ὅρων, στάθηκε δύνατό νά ὑποστηριχθεῖ συχνά ἡ συνάφεια ἡ ἡ συνέχειά τους, και μάλιστα νά ἀμφισβητηθεῖ ἡ αὐτοτέλεια τοῦ δεύτερου, ἀσχετα ἀπό τό πῶς αἰτιολογήθηκε ἐκάστοτε ἡ θέση αὐτή. 'Αντίθετα, ἀπό τή στιγμή πού ἡ συζήτηση γιά τό μοντέρνο και τό μεταμοντέρνο πέρασε στό ζήτημα τῶν ιστορικῶν ἐποχῶν και πῆρε φιλοσοφικό χαρακτήρα, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς δύο ἔννοιες πῆρε καθαρά και ἀναγκαῖα τό προβάδισμα.

'Η ἀσυμμετρία ἀνάμεσα στίς δύο τοῦτες συζητήσεις και στά δύο τοῦτα ἐνοιολογικά ζεύγη ἔχει μιάν ὀκόμη διδακτική πλευρά, δηλαδή τή χρονολογική. 'Ο λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μοντερνισμός ἔχει ἡ-λικία περίπου ἐνός αἰώνα, ἐνῷ ἡ μοντέρνα ἐποχή, ἡ ὅποια, ὅπως λέγεται, σημαδεύεται ἀπό τά αἰτήματα και τά desiderata τοῦ κοσμικοῦ Λόγου, ἀνατρέχει στίς ἀρχές τῶν Νέων Χρόνων· ὃν κάποιος δέν εἶναι διατεθειμένος νά γυρίσει τόσο πολύ στό παρελθόν, δρεῖλει πάντως νά συνδέσει τίς ἀπαρχές της μέ τίς ἀπαρχές τοῦ Διαφωτισμοῦ. Τώρα, οἱ προασπιστές τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ίσχυρίζονται ὅτι αὐτή διαρκεῖ ὡς τίς μέρες μας και ὅτι ως (ἀπραγματοποίητο ὀκόμα) σχέδιο διατηρεῖ πάντοτε τήν κανονιστική ίσχύ της. Κατά παράδοξο τρόπο, τούτη τήν ἀντίληψη γιά τή μακροβιότητα τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ως ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ τή συμμερίζονται και ὅσοι μιλοῦν γιά τή μεταμοντέρνα ἐποχή μέ ἔννοια ιστορική και φιλοσοφική, ἐφ' ὅσον ίσχυρίζονται ὅτι μόνον οἱ ἔξελίξεις τῶν δύο ἡ τριῶν τελευταίων δεκαετιῶν ἔκαμαν δύνατή, και μάλιστα ἀναπόδραστη, τήν ὑπέρβαση τῆς μοντέρνας ἐποχῆς. Οἱ φιλόσοφοι τοῦ μεταμοντερνισμοῦ συμφωνοῦν ως πρός τή χρονολόγηση τῆς μεγάλης τούτης τομῆς μέ τόν λογοτεχνικό-καλλιτεχνικό μεταμοντερνισμό, και καθώς ἔτσι δέχονται τήν αὐτοτέλεια τοῦ μεταμοντέρνου παραγνωρίζουν ὀμεσα ἡ ἔμμεσα τήν ἀποφασιστική λειτουργία τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ μέσα στήν ιστορία τῶν ἴδεων. Στήν προοπτική τούτη ὁ τελευταῖος ἐμφανίζεται λιγότερο

ώς έργαστήρι ένός καινούργιου σχήματος σκέψης, τό όποιο συναρτιόταν μέ πρωτοπόρες κοινωνικές τάσεις, καί περισσότερο ώς έξέγερση έναντίον τοῦ παραδοσιακοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ όποια τάχα ἐκφράσθηκε μέ τήν κατάλυση τῶν μορφῶν του, διμως δέν μπόρεσε νά ἀνατρέψει ριζικά τά περιεχόμενα καί τίς ἀξίες του, γιατί ἔμεινε μαζί τους συνδεδεμένη ώς τό ἀρνητικό τους σύστοιχο. Παρά τή μετατόπιση τῆς ἔμφασης, τοῦ κέντρου βάρους καί τῶν συμπαθειῶν, παρόμοια κρίνεται ὁ λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μοντερνισμός ἀπό τή σκοπιά τῶν προασπιστῶν τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ώς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ: πρόκειται, ὅπως λέγεται, στή χειρότερη περίπτωση γιά προϊόντα ὄντιδραστικῆς σκέψης καί στήν καλύτερη γιά διαμαρτυρίες μέ ἐκάστοτε διαφορετικά κίνητρα — ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅχι γιά κρυσταλλώσεις ένός καινούργιου καί αὐτοτελοῦς σχήματος σκέψης, τό όποιο ἀρθρώνει κεντρικές τάσεις τῆς κίνησης τῆς κοινωνίας.

Κατανοοῦμε εύκολα γιατί κρίνεται ἔτσι στίς περιπτώσεις αὐτές ὁ λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μοντερνισμός: οἱ σημερινοί προασπιστές τῆς αὐτοτέλειας τοῦ μεταμοντέρνου θά ἔπρεπε νά σχετικοποιήσουν ἔντονα τήν ἀξίωσή τους, ὅτι ἐργανιάζουν μιά καινούργια ἐποχή, καί νά ἔμφανισθοῦν στά ἴδια τους τά μάτια περισσότερο ώς ἐπίγονοι παρά ώς κοσμοπλάστες, ὃν εἶχαν ἀναγάγει τό ἐγχείρημα τό δικό τους ώς τίς πιό μακρινές καί ἐν μέρει κρυφές του ρίζες μέσα στήν ιστορία τῶν ίδεῶν· καί οἱ ὑπέρμαχοι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ώς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ θά ἔβλεπαν ὅτι ἔχουν ἥδη χάσει τό παιγνίδι, ὃν διαπίστωναν ὅτι ὁ ἀγώνας τους ἐνάντια στό μεταμοντέρνο εἶναι ἀπλῶς ἡ μάχη ὄπισθιφυλακῶν ένός στρατοῦ, ὁ όποιος ἀποτελεῖται πιά μονάχα ἀπό τίς ὄπισθιφυλακές του, γιατί τό κύριο σῶμα του ἀποδεκατίσθηκε ὀφιβῶς τήν ἐποχή τῆς διαμόρφωσης τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ, καί μάλιστα ἐξ αἰτίας του. 'Ἐνάντια καί στίς δύο τοῦτες θέσεις πρέπει νά καταδειχθεῖ ὅτι ὁ λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μοντερνισμός ἔπαιξε καίριο ρόλο μέσα στήν ιστορία τῶν ίδεῶν ώς δημιουργός ένός καινούργιου, αὐτοτελοῦς καί καθοριστικοῦ γιά τή μελλοντική ἐξέλιξη σχήματος σκέψης. Τό πρόβλημα βέβαια δέν εἶναι ἀπλῶς νά φωτίσουμε λεπτομερειακά τήν προέλευση τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μεταμοντερνισμοῦ ἀπό τόν λογοτεχνικό-καλλιτεχνικό μοντερνισμό τόσο ώς πρός τό ὕφος ὃσο καί ώς πρός τό περιεχόμενο. 'Η ἐνότητα καί ἡ συνέχεια τῶν δύο αὐτῶν κατευθύνσεων ἔγιναν δεκτές, καί μάλιστα καταδείχθηκαν, κάμποσες φορές ἵσαμε τώ-

ρα, δύναμη ή σχετική έπιχειρηματολογία παρέμεινε στό πλαίσιο τῆς ιστορίας τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης ή στό πλαίσιο τῆς αἰσθητικῆς. "Όμως τό ζητούμενο είναι νά διευρύνουμε τόν έρμηνευτικό δρίζοντα μέ τήν ιστορική, κοινωνιολογική καί κοσμοθεωρητική ἀνάλυση, γιά νά κάνουμε πρόδηλο ότι ή ένναία ἐξέλιξη, ή όποια ἀγκαλιάζει τόσο τόν λογοτεχνικό-καλλιτεχνικό μοντερνισμό όσο καί τόν λογοτεχνικό-καλλιτεχνικό μεταμοντερνισμό, ἀρχίζει παράλληλα μέ μιά βαθειά κοινωνική ἀλλαγή καί συναδεύει τίς μεγάλες της φάσεις ἵσαμε τίς μέρες μας. 'Η διαπίστωση τούτης τῆς παραλληλότητας, ή όποια στήν πραγματικότητα ἀποτελεῖ δργανωκή συνάρτηση, γίνεται λιγότερο κοινότοπη, ἢν ἔξαριθμεῖ ότι ἀνάμεσα στό ἔξεταζόμενο σχῆμα σκέψης καί στόν ἔξεταζόμενο κοινωνικό σχηματισμό ὑφίσταται ἀκριβής δομική ἀντιστοιχία, ότι δηλαδή τό σχῆμα σκέψης καί ὁ τρόπος λειτουργίας τῆς κοινωνίας στούς διάφορους τομεῖς τῆς δραστηριότητάς της μποροῦν νά ἀνασχθοῦν στήν ἴδια τυπική δομή, παρά τή σχεδόν ἀχανή ποικιλομορφία τῶν περιεχομένων. 'Από τήν πλευρά του, τό σχῆμα σκέψης δέν ἔκτεινεται μόνο σέ λογοτεχνικά-καλλιτεχνικά φαινόμενα, ἀλλά ἐξ ἵσου στούς τομεῖς τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου καθώς καί τῆς φιλοσοφίας. Γιατί οἱ ἴδεατές μορφές στό σύνολό τους ἀποτελοῦν βέβαια, ἢν θεωρηθοῦν καθ' αὐτές, τό σύστοιχο τοῦ ὑλικοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς κοινωνίας, ταυτόχρονα δύναμη συνιστοῦν καί μιάν ἔποψη ή ἔνα μέρος του.

Ποιά κοινωνική ἀλλαγή καί ποιές φάσεις της πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσουν όταν θέλουμε νά κάνουμε κατανοητή πάνω σέ εύρεία βάση τή διαμόρφωση τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ καί τή μετεξέλιξη του στόν λογοτεχνικό-καλλιτεχνικό μεταμοντερνισμό; Μιά σχηματική ἀπάντηση μπορεῖ νά είναι η ἐξῆς: 'Ο λογοτεχνικός-καλλιτεχνικός μοντερνισμός μορφοποιεῖται τήν ἐποχή όπου σχηματίζεται η βιομηχανική μαζική κοινωνία, ἀρχίζοντας παράλληλα νά ὑπονομεύει τήν κυριαρχία καί τίς κοινωνικές προϋποθέσεις τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Γιατί ὁ φιλελευθερισμός ὑπό τή συγκεκριμένη του ιστορική ἔννοια, δηλαδή ὑπό τήν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς κυριαρχίας τῆς ἀστυκῆς τάξης, ἔχασε τό οὐσιαστικό του περιεχόμενο καί τήν ἰκανότητα ἐπιβολῆς του στόν βαθμό πού ή ἐμφάνιση μᾶς μαζικῆς κοινωνίας, ή όποια προσπαθοῦσε νά ἐκφρασθεῖ πολιτικά μέ μαζικές ὄργανώσεις καί μαζική δράση, δυσκόλευε ὅλο καί περισσότερο τό πολιτικό παιγνίδι τῆς ἀστυκῆς ὀλιγαρχίας. 'Αντικειμενικοί παράγοντες